

TEISE MAAILMASÕJA KAKS AJALUGU: VENEMAA TÄHISTAS 9. MAIL SUURE ISAMAASÕJA VÕIDU 75. AASTAPÄEVA

Ants Laaneots

Teine maailmasõda aastatel 1939–1945 oli 20. sajandi üks kõige traagilisemaid sündmusi, mille järelmõju on tuntav tänapäevalgi. Sõja põhjuste, käigu ja tagajärgede uurimisel on tekkinud mahukas ajalooteadus, mis sisaldab selle kui inimkonna kõige verisema sündmuse erinevaid analüüse ja kirjeldusi ning millel puudub siiani erapooletu ühine nimetaja. Inimkonnale on esitatud laias laastus kaks erinevat nägemust. Ühelt poolt demokraatliku maailma enam-vähem realistlik, dokumentaalsele alusele tuginev sõjakäsitus, mis paneb süü sõja vallapäästmise eest kahele Euroopa totalitaarriigile: hitlerlikule Saksamaale ja stalinlikule Nõukogude Liidule, kuna neil mõlemal oli ambitsioon saada maailma või vähemalt Euroopa valitsejaks. Teiselt poolt Nõukogude Liidu ja selle nüüdisaegset jäänukit – Venemaa Föderatsiooni – kakskümmend aastat presidendina juhtinud, Vene impeeriumi taastamisest unistava KGB ohvitseri Vladimir Putini ametlik populaarne stalinistlik ajalootõlgendus, mille järgi oli NSV Liit kallaletungi ohver ja Saksamaa käitus agressorina. NSV Liidu ja hiljem Venemaa ajalootõlgenduses polnud mingit Teist maailmasõda. Vene propaganda kohaselt võeti uuesti kasutusele enam kui sajandi tagune, 1812. aastal Napoleoni sissetungil Vene impeeriumi ja rahva vastupanu hüüdlauseks olnud termin „Suur Isamaasõda“, milles NSV Liit purustas Kolmanda *Reich*’i ning vabastas Euroopa ja kogu maailma fašistidest. Teatavasti kinnitas Stalin selle NSV Liidu „ametliku“ Teise maailmasõja ajaloo 1946. aastal. See oli tarvilusel nõukogude ajal ja Venemaa rakendab seda hübriidsõja efektiivse relvana siiani. Moskva on järjekindlalt süüdistanud lääneriike, sh Baltimaid, ajaloo võltsimises. Infosõda viimaste vastu, keda süüdistatakse natsismis ja fašismis, on muutunud hüsteeriliseks eriti viimastel aastakümnetel Vladimir Putini ajastul, mis algas tema üllatusliku saamisega Venemaa „igaveseks“ presidendiks 2000. aasta jaanuaris.

1. Tõe leidmise raskused

15. mail 2009 kirjutas tolleaegne (ajutine – A. L.) Venemaa Föderatsiooni president Dmitri Medvedev alla ukaasile nr 549, et moodustada presidendi juurde komisjon, mis seisab vastu katsetele falsifitseerida ajalugu Venemaa huve kahjustades¹. Komisjoni ülesanne oli „töötada välja suunad tõe ja reaalsete ajalooliste faktide edastamiseks avalikkusele ning vastutegevus nende faktide politiseeritud interpreteerimisele“². President Medvedevi ukaas päästis valla uue Vene propagandakampaania Teise maailmasõja ajaloo stalinistliku käsitluse toetuseks. Selle peamised teesid on järgmised:

- „rahuarmastav NSV Liit“ pole kunagi plaaninud sotsialistliku revolutsiooni eksporti Punaarmee, hiljem Nõukogude armee täakide toel Euroopasse ega selle vallutamist. Jõu kasutamine naaberriikide vastu ja nende annekteerimine (okupeerimine – A. L.) möödunud sajandi 30.–40. aastatel tulenes vaid tungivast vajadusest kindlustada *deržava* julgeolek;
- Stalin ei olnud Teise maailmasõja üks peamisi arhitekte, vaid püüdis igati seda ära hoida;
- Stalini ja Hitleri ühine Poola sõjakäik ei olnud NSV Liidu poolelt sõda, vaid „Punaarmee vabastusretk Poola ikke all kannatavate Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene elanike taasühendamiseks suure ja sõbraliku nõukogude rahvaste perega“;
- Punaarmee kallaletungi Soomele 1939. aasta novembris püütakse maha vaikida. Moskva terminoloogias ei olnud see vallutussõda, vaid „lokaalne relvakonflikt NSV Liidu ja Soome vahel“, mis ei olevat olnud Teise maailmasõja osa;
- Nõukogude Liit ei okupeerinud Eestit, Lätit ega Leedut, vaid need rahvad tahtsid vabaneda „kapitalistlikest vereimejatest“ ja soovisid ise vabatahtlikult astuda NSV Liitu;
- Teine maailmasõda oli imperialistlike riikide omavaheline jõukatsumine. NSV Liit ei osalenud selles, vaid võitles Suures Isamaasõjas teda ootamatult rünnanud ja hävitada tahtnud hitlerliku Saksamaaga;

¹ Указ Президента РФ. 2009. „О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России“, № 549, 15.05. <https://web.archive.org/web/20090523093807/http://document.kremlin.ru/doc.asp?ID=052421>.

² Новоселова, Е. 2009. Правда о войне и мире. Как государство собирается бороться с фальсификацией истории. – Российская Газета, № 4913 (89), 20.05. <https://rg.ru/2009/05/20/komissia.html>.

- Stalin ja Punaarmee kindralstaap ei kavandanud 1941. aastal mingit strateegilist pealetungi Saksamaa vastu, vaid püüdsid igati tugevdada NSV Liidu kaitsevõimet;
- Punaarmee oli 1941. aastal oluliselt nõrgem kui Saksa Wehrmacht ning polnud valmis tõrjuma ootamatut kallaletungi, sellest ka sõjaline katastroof sõja esimesel etapil ning tohutud inim- ja materiaalsed kaotused;
- Punaarmee ja teda toetav NKVD (vn *Народный комиссариат внутренних дел СССР*, ee „NSV Liidu siseasjade rahvakomissariaat“ ehk sise-ministeerium) ei saatnud Suures Isamaasõjas korda mingeid inimsusevastaseid kuritegusid, vaid olid õilsad Euroopa rahvaste vabastajad hitlerlikust okupatsioonist.

Kuna NSV Liidu ajastul olid tema kaitseministeeriumi arhiivid suletud, võtsid paljud teadlased, sh Lääne-Euroopas, omaks Stalini ajaloo teatud seisukohad. Kuid oli neidki, kes kahtlesid nende objektiivsuses. Ühe esimesena seadis avalikult küsimärgi alla NSV Liidu ametliku Teise maailmasõja ajalookäsitluse Läände põgenenud endine nõukogude sõjaväeluure (GRU) ohvitser Viktor Rezun, kirjanikunimega Suvorov. Analüütilise töö tulemusena, vastandades teadaolevaid ajaloolisi fakte ja arve Vene ametlike andmetega, jõudis ta oma kuulsaks saanud raamatus „Jälõhkuja“³ ning järgmistes teostes järeldusele, et selline käsitlus on võltsitud. Nõukogude Liidu lagunemine 1991. aasta detsembris ning sellele järgnenud Venemaa lühiajaline avatuse ja demokraatia periood möödunud sajandi 90. aastate esimesel poolel avasid üürikeseks ajaks osaliselt ka Vene kaitseministeeriumi arhiivid. See võimaldas neile juurde pääsenud vene ajaloolastel (P. Aptekar, M. Meltjuhov, T. Bušujeva, M. Solonin, B. Sokolov, D. Hmelnitski, A. Gogun, J. Felštinski, A. Pronin, L. Lopuhhovski, V. Bešanov jt) avastada suurel määral tõe NSV Liidus 1939.–1941. aastal toimunu kohta.

2. Ettevalmistused maailma vallutamiseks

Teise maailmasõja idud kasvasid välja Esimese maailmasõja tagajärgedest, kui Vene impeerium kadus ja selles haarasid võimu enda kätte sotsialistlikust maailmarevolutsioonist ja ülemaailmsest Nõukogude Liidust unistavad bolševikud. Nende liider Vladimir Lenin selgitas 1918. aastal oma võimuambitsioone järgmiselt: „Nüüdsest saab Venemaa esimeseks

³ Суворов, В. 1998. Ледокол. День «М». Москва: АСТ.

juba kehtestatud sotsialistliku korraga riigiks. [...] Kuid asi pole üksi Venemaal, temale, head härrad, ma sülitän – see on ainult etapp, mida me läbime teel maailmarevolutsiooni poole⁴. 10. juulil 1918 toimunud V ülevaemaalisel nõukogude kongressil kinnitati riigi konstitutsioon. Selle kolmandas paragrahvis öeldakse järgmist: „Seades oma põhiülesandeks igasuguse inimese poolt inimese ekspluateerimise likvideerimise, ühiskonna klassideks jaotamise täieliku kaotamise, ekspluateerijate halastamatu mahasurumise, sotsialistliku ühiskonna organisatsiooni kehtestamise ja sotsialismi võidu kindlustamise kõigis maades.“⁵ Ülemaailmse Nõukogude Liidu loomiseks moodustati Moskvast juhitud rahvusvaheline kommunistlike parteide ühendus Kommunistlik Internatsionaal (Komintern), mis hakkas tegelema sotsialistliku revolutsiooni ekspordiga. Üheks selle ekspordi näiteks oli ka 1. detsembril 1924 Kominterni korraldatud riigipöördekatse Eestis. Stalin pidas ennast (vähemalt avalikult – A. L.) Vladimir Lenini õpilaseks ning tema maailmarevolutsiooni ja ülemaailmse Nõukogude Liidu idee järgijaks. Möödunud sajandi 30. aastatel jõudis Stalin selgusele oma strateegias järgneavaks ajalooperioodiks. Lühidalt nägi see välja järgmine:

- Teine maailmasõda on eduka kommunistliku maailmarevolutsiooni eeltingimus;
- lääneriigid on tarvis lükata laupapidi kokku võitlema üksteisega. NSV Liidule on otstarbekas säilitada Teise maailmasõja esimesel etapil neutraalsus;
- sõda lääneriikide vahel peab kestma võimalikult kaua selleks, et osapooled kulutaksid täielikult ära oma ressursid. Selle järel astub sõtta Punaarmee.⁶

Esimesele maailmasõjale lõpupunkti pannud Versailles' rahuleping, mis oli Saksamaa jaoks ülimalt ränk, lõi eeldused selle riigi radikaliseerumiseks, revanšismiks ja natside võimuletulekuks 1933. aastal. Natside kreedot väljendas möödunud sajandi 20. aastatel nende juht Adolf Hitler oma raamatus „Mein Kampf“:

⁴ Соломон, Г. А. 1930. Среди красных вождей. Т. 1. Париж: Мишень, стр. 15.

⁵ Конституция РСФСР (1918). Материал из Википедии. [https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_РСФСР_\(1918\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_РСФСР_(1918)).

⁶ Суворов, В.; Буровский, А. и другие. 2011. Союз звезды со свастикой. Москва: ЯУЗА, стр. 165–166.

Kui me räägime täna [Saksamaale vajalikest – A. L.] uutest maadest ja territooriumitest Euroopas, pöörame me oma pilgu esmajärjekorras Venemaa poole, aga ka tema naabruses olevatele ja temast sõltuvatele riikidele.⁷

Jõudnud selgusele globaalsetes eesmärkides ja valmistudes nende täitmiseks, asusid mõlemad diktaatorid oma riiki palavikuliselt militariseerima. Suurimat edu saavutas Stalini poolt orjalaagriks muudetud Nõukogude Liit. Punaarmee kasvas 631 000 sõdurilt 1930. aastal 1 033 570 sõdurini 1934. aastal, lennukite arv suurenes samal ajal 1149-lt 4354-ni ja tankide arv 92-lt 7574-ni. Teise maailmasõja eelõhtul, 1939. aastal, oli Punaarmee koosseisus juba 1 931 962 sõjaväelast, 10 362 lennukit ja 21 110 tanki.⁸ Sõjaks Poolaga valmistuva Saksa Wehrmachi saavutused olid 1939. aastal märksa tagasihoidlikumad: 1 343 000 sõdurit, 4288 lennukit ja 3419 tanki.⁹

Koos Punaarmee võimsuse kasvuga 1930. aastate teisel poolel muutis maailmarevolutsiooni läbiviimiseks loodud Kominterni suutlikkuses pettunud Stalin selle eesmärgi saavutamise poliitikat. Viimane tugines üha enam sotsialismi eksportimise ideele, milleks kasutati relvajõude või ähvardati nendega. Punase diktaatori kavatsuste kohta annab selgust kõne, mille ta pidas 19. augustil 1939 NLKP poliitbüroo liikmetele. Hinnates rahvusvahelist olukorda, teatas Stalin, et

rahu või sõja küsimus jõuab meie jaoks kriitilisse faasi. Kui me sõlmime vastastikuse abistamise kokkuleppe Prantsusmaa ja Inglismaaga, siis loobub Saksamaa Poolast ja hakkab otsima modus vivendi't lääneriikidega. Sõda on ära hoitud, kuid edasised sündmused võivad omandada NSV Liidu jaoks ohtliku iseloomu. Kui me võtame vastu Saksamaa ettepaneku sõlmida mittekallaletungipakt, tungib ta muidugi Poolale kallale ning Prantsusmaa ja Inglismaa sekkumine on vältimatu. Nendes tingimustes on meil palju šansse jääda väljapoole konflikti ja me võime loota meile soodsat sõtta astumise võimalust. Sõja puhkemine Euroopas avab NSV Liidule laia tegevusvälja maailmarevolutsiooni arendamiseks. Selle pärast on NSV Liidu, tööliste kodumaa, huvides, et sõda puhkeks Reich'i ja kapitalistliku Englise-Prantsuse bloki vahel. On vaja teha kõik, et see sõda kestaks osapoolte väljakurnamise eesmärgil võimalikult kaua. Just selle pärast peame me nõustuma Saksamaa pakutud pakti sõlmimisega ja töötama selle kallal, et see kord juba välja kuulutatud sõda kestaks maksimaalselt kaua aega.¹⁰

⁷ **Hitler, A.** 1933. Mein Kampf. München, S. 742.

⁸ **Мельтюхов, М.** 2000. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу 1939–1941. (Документы, факты, суждения). Москва: Вече, стр. 349, 358, 359, 600 (таблицы 27, 28, 30, 31). <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/index.html>. [Мельтюхов 2000]

⁹ *Ibid.*, стр. 83.

¹⁰ **Бушуев, В. Г.** 1995. Война 1939–1945: два подхода. Часть I. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, стр. 136–137.

3. Maailmasõja avapauk: Molotovi-Ribbentropi pakt

23. augustil 1939 sõlmitud nn Molotovi-Ribbentropi pakt (MRP) ehk Saksamaa ja NSV Liidu vaheline mittekallaletungileping andis Hitlerile rohelise tule kallaletungiks Poolale. Selle leppe salajase lisaga jaotasiid kaks imperiaalistlikku suurriiki Ida-Euroopa omavahel mõjusfäärideks. Nõukogude huvisfääri läksid Soome, Balti riigid (v.a Leedu), Poola territoorium Narewi, Wisła ja Sani jõest ida pool ning Bessaraabia (Moldova). Saksamaa sai Nõukogude Liidult vastutasuks ohutu võimaluse alustada sõda Poola alistamiseks, vabad käed tegutsemiseks Lääne-Euroopas ja kaheaastase lepingu, mille alusel tarniti Berliinile 180 miljoni Saksa marga eest hädavajalikke strateegilisi materjale.¹¹ Kaks hullunud diktaatorit alustasid ettevalmistusi Euroopa vallutussõjaks. Kui „rahuarmastav“ Stalin oleks 23. augustil 1939 öelnud äsja Moskvasse saabunud Saksa välisministrile Joachim Ribbentropile, et NSV Liit ei toeta kallaletungi Poolale ja sakslastel tekkivad suured probleemid, kui nad seda teevad, oleks igasugune kallaletung ja ilmselt ka Teine maailmasõda ära jäänud. Kuid Stalinil olid omad arved Poolaga, ta vihkas seda riiki. Oli ta ju 1920. aastal Punaarmee väepealiku Mihhail Tuhhatševski juhtimisel Poolat vallutama läinud vägede koosseisus marssal Piłsudskilt rängalt lüüa saanud. Nõukogude juhid õhutasid igati Saksamaad sõda alustama, osutades talle igakülgset toetust ning seejuures mitte unustades oma aktiivset osalemist Ida-Euroopa jagamisel mõjusfäärideks. Pakti allakirjutamise juures viibinud Stalini lähikondsed on hiljem meenutanud, et pärast Saksa delegatsiooni pidulikke ärasaatmist olevat ülirohõmus Stalin hakanud Kremli tantsima, korrates: „Petsime ära, petsime ära...“

4. Teine maailmasõda on alanud

Saksamaa ründas Poolat 1. septembril 1939. On teada, et Hitler kartis väga Saksamaa Esimese maailmasõja kurva kogemuse kordumist ehk sõda kahel rindel. Kuid tiivustatuna lääneriikide passiivsusest Münchени sobingus ja Sudeetide afääri edukal läbiviimisel, oli Hitler kindel, et Inglismaa ja Prantsusmaa ei alusta Poola pärast sõda. Seda kinnitasid pärastpoole ka mitmed Saksamaa tollaegsed kõrged riigi- ja sõjaväejuhid. Nii väitis Saksa

¹¹ Фельштинский, Ю. 1983. СССР – Германия 1939. Документы и материалы о советско-германских отношениях в апреле-сентябре 1939. г., стр. 49, 61–63. https://imwerden.de/pdf/sss_germaniya_1939_1983_text.pdf.

välisminister Ribbentrop hiljem: „Hitler ei arvestanud sellega, et Inglismaa alustab sõda Poola pärast.“¹² Kolmanda *Reich*'i üks kõige andekamaid väejuhte kindralfeldmarssal Erich von Manstein on öelnud: „Hitler oli veendunud, et lääneriigid loobuvad jälle otsustaval momendil relvade kättevõtmisest. Oma arvamust selgitas ta üksikasjalikult.“¹³ Paljud on tunnistanud, et Hitler ja tema lähikondlased olid šokeeritud ja masendatud, kui said 3. septembril 1939 teada, et Inglismaa ja tema järel ka Prantsusmaa on kuulutanud Saksamaale sõja. Kolmanda *Reich*'i juhid teadsid, et Saksamaa pole valmis suureks sõjaks riikide koalitsiooni vastu ja tegid mitu katset sõlmida Inglismaaga vaheahu.

Stalin ühines Poola kampaaniaga 17. septembril. Punaarmee 620 000-meheline väegrupp, mida toetasid 4800 tanki, lõi Wehrmachtiga meeleheitlikult võitlevale Poola armeele alatult noa selga. Eredaks näiteks selle sakslaste ja Punaarmee „relvavendluse“ kohta oli üksuste ühine võiduparaad 22. septembril 1939 äsja Poolalt vallutatud Bresti linnas, kus Saksa 19. motoriseeritud korpuse ülem kindral Heinz Guderian ja Punaarmee 29. tankibrigaadi ülem kombrig Semjon Krivošein seisid ühise paraadi vastuvõtjatena koos tribüünil (vt lisad, pilt 1).¹⁴ Kaks kiskjariiki jagasid vennalikult oma saagi. Nõukogude väed tegelesid 5. oktoobrini 1939 okupeeritud Poola territooriumi riisumisega. Täpseid andmeid pole, kuid on teada, et ainuüksi 5. armee vedas Venemaale 64 vedurit, 70 reisi-, 1130 kauba-, 534 platvorm-, 609 söe- ja 104 tsisternvagunit ning 2174 vagunitäit mitmesugust kaupa (suhkrut, teravilja, jahu, raudteematerjale, rauda, sütt, hobuseid, kariloomi jne).¹⁵ Punaarmee sai Poola sõjaväelt saagiks ka 900 suurtükki, 10 000 kuulipildujat, üle 300 000 vintpüssi, ligi 300 lennukit, 19 tanki, üle 150 miljoni padruni ja 1 miljon suurtükimürsku.¹⁶ Sakslased võtsid vangi 420 000, Punaarmee 454 700 Poola sõjaväelast.¹⁷ Kui Moskvas selgus, et enamikku vangi langenud Poola ohvitsere ei ole võimalik NSV Liidu huvides ära kasutada, lasi NKVD, mida juhtis Stalini peamine timukas Lavrenti

¹² **Риббентроп, И.** 1996. Между Лондоном и Москвой. Воспоминания и последние записи. Москва: Мысль, стр. 145.

¹³ **Манштейн, Э.** 1999. Утерянные победы. Москва: АСТ, СПб Terra Fantastica, стр. 27.

¹⁴ **Guderian, H.** 1996. Panzer Leader. New York: Da Capo Press, p. 96. [Guderian 1996]

¹⁵ РГВА (Российский государственный военный архив). Ф. 35084, оп. 1, д. 24, стр. 3–10.

¹⁶ **Молотов, В. М.** 1939. О внешней политике Советского Союза. Доклад Председателя Совета Народных Комиссаров и Народного Комиссара Иностранных Дел тов. В. М. Молотова на заседании Верховного Совета СССР 31 октября 1939 года. – Советское государство и право, № 5. Москва, стр. 9. [Молотов 1939]

¹⁷ **Мельников** 2000, стр. 132.

Beria, 1940. aasta kevadel Valgevenes Katõnis neist Stalini käsul maha 15 131 meest.¹⁸ Lisaks sõjaväelastele mõrvati Katõnis Poola riigiametnikke, intelligentsi esindajaid, ettevõtjaid ja teisi kodanikke, keda NKVD pidas vaenulikuks. Mahalaskmised toimusid vastavalt NSV Liidu kommunistliku partei poliitbüroo 5. märtsi 1940 määrusele siseministeeriumi troika otsusega. Avalikuks saanud arhiividokumentide järgi mõrvati Moskva käsul Katõnis 21 857 inimest.¹⁹

Poola lõpliku jagamise vormistasid võitjad 28. septembril 1939, mil toimus Saksa välisministri Ribbentropi teine visiit Moskvasse, kus kirjutati alla NSV Liidu ning Saksamaa vaheline sõprus- ja piirilepe. Selle juurde kuulus ka uus salajane protokoll, millega muudeti veidi mõjusfääride jaotust: Saksamaa andis nõukogude huvisfääri Leedu ning sai Poolast vastu Lublini vojevoodkonna ja osa Varssavi vojevoodkonnast.

Hitleri ja Stalini ühist ettevõtmist iseloomustab kõige paremini Stalini parema käe, NSV Liidu välisministri Vjatšeslav Molotovi kõne 31. oktoobril 1939 toimunud NSV Liidu ülemnõukogu istungil:

Poola valitsevad ringkonnad hooplesid oma riigi „kindluse“ ja armee „võimsusega“. Kuid piisas väikesest löögist kõigepealt Saksamaa ja siis Punaarmee poolt ning sellest Versailles’ lepingu äbarikust sünnitiseest ei jäänud midagi järele [...] Nagu on teada, ei aidanud Poolat ei Inglismaa ega ka Prantsusmaa garantiid. Siiani on teadmata, mida need garantiid endast üldse kujutasid.²⁰

Molotovi kahjurõõm oli õigustatud. Kolmandal päeval pärast sõja algust Saksamaale sõja kuulutanud lääneriikide tegevusetus oli enam kui kummaline. See oli Poola suhtes eelkõige reeturlik. Saksa maavägede kindralstaabi ülem kindraloberst Alfred Jodl tunnistas hiljem, et

meie ei olnud kunagi, ei 1938. ega 1939. aastal, võimelised vastu panema nende riikide kontsentreeritud löökidele. Ja me ei saanud lüüa ainult tänu sellele, et ligikaudu 110 Inglise ja Prantsuse diviisi, kelle vastu oli läänes 23 Saksa diviisi, jäid täiesti tegevusetu.²¹

¹⁸ Лебедева, Н. С. 1994. Катень – преступление против человечества. Издательская группа Прогресс-Культура, стр. 215–216.

¹⁹ Катеньский расстрел. Материал из Википедии. https://ru.wikipedia.org/wiki/Катеньский_расстрел.

²⁰ Молотов 1939, стр. 3–4.

²¹ Фомин, В. Т. 1978. Фашистская Германия во второй мировой войне (сентябрь 1939 г. – июнь 1941 г.). Москва: Наука, стр. 101.

Selle tegevusetuse tulemusena kadus Poola riik maailmakaardilt.

Stalin märkis oma „relvavennast“ füüreri kohta 1939. aasta novembris tehtud ettekandes:

Oma nürimeelsuse tulemusena andis Hitler meile võimaluse ehitada baasid tema enda vastu [...] Majanduslikult sõltub Hitler ainult meist ja me suuname tema majandust nii, et sõdivad riigid jõuavad revolutsioonini. Pikaajaline sõda viib revolutsioonini Saksamaal ja Prantsusmaal [...] Sõda teeb Euroopa jõuetuks ja ta saab olema meile kerge saak. Rahvad võtavad vastu igasuguse režiimi, mis tuleb pärast sõda.²²

Stalini plaani järgmine etapp eeldas Saksamaa kallaletungi lääneriikidele: Prantsusmaale ja Suurbritanniale. Sõda pidi viima nad pikaajalisele omavahelisele võitlusele, mis oleks oluliselt nõrgestanud Lääne-Euroopa riike ja loonud tingimused NSV Liidu sekkumiseks. Sellele oleks järgnenud Punaarmee suur retk läände, Euroopa „vabastamine“ nn kapitalistidest ja muudest „vereimejatest“ ning nõukogude võimu kehtestamine kontinendil. „Suur juht“ asus oma plaani järjekindlalt ellu viima.

Kreml kiirustas Hitlerilt paktiga välja kaubeldud saagi ülevõtmisega. Septembris 1939 jõudis kord kolme väikese Balti riigi kätte. Kremli esimeseks sihtmärgiks sai Eesti, sest Punaarmee vajas Soome lahest Läänemerele läbipääsu. Selle sai lukustada Soome ja Eesti rannakaitse patareidega. Pealegi olid Moskvast juba valmis plaanid kallaletungiks Soomele, mis pidi algama üsna pea.²³ Esialgu nõudis NSV Liidu välisminister Molotov ultimatiivselt õigust paigutada Eesti, Läti ja Leedu territooriumile oma baasid ja 25 000-mehelised väekontingendid.

Nõukogude Liidul on vaja laiendada oma riigi julgeolekusüsteemi ja selleks on tarvis väljapääsu Läänemerele. Kui te ei soovi sõlmida meiega vastastikuse abistamise lepingut, siis me peame otsima oma julgeoleku garanteerimiseks teisi teid, võib-olla palju järsemaid ja keerulisemaid. Palun teid, ärge sundige Nõukogude Liitu tarvitama jõudu selleks, et saavutada oma eesmärke.²⁴

Seda nõuet toetati võimsa väegrupi koondamisega Balti riikide piiridele. NSV Liidu riigikaitse rahvakomissar püstitas oma 26. septembri 1939 direktiiviga

²² Бушуева, Т. С. 1994. ...Проклинаая – попробуйте понять... – Новый мир, № 12. https://magazines.gorky.media/novyi_mi/1994/12/proklinaya-poprobujte-ponyat.html.

²³ Российская Академия Наук 1999. Зимняя война 1939–1940. Книга 1. Политическая история. Москва: Наука, стр. 166–167.

²⁴ Мельтюхов 2000, стр. 179.

nr 043/op Leningradi sõjaväeringkonna ülemale ülesande „otsekohe alustada vägede koondamist Eesti-Läti piirile ja lõpetada see 29. septembriks 1939“. Eesti vastu olid valmis tegutsema Narva suunal nn Kingissepa laskurkorpused (35 448 inimest, 243 tanki) ja Petseri-Tartu suunal 8. armee (100 797 inimest, 1075 tanki). Läti piiril seisis 7. armee (169 738 inimest, 759 tanki) ja Leedu vastas oli 3. armee (193 859 inimest, 1078 tanki). Kokku oli Punaarmee seega 28. septembriks 1939 koondanud kolme Balti riigi piiridele ligi pool miljonit sõjaväelast ja üle kolme tuhande tanki.²⁵ Osa nõukogude 4. armeekorpusest oli vahepeal Balti suunalt paigutatud ümber Valgevenesesse.

Eesti kui tähtsamal suunal tegutsevatele punavägedele oli püstitatud ülesanne „anda Eesti vägedele võimas ja otsustav löök“. Selleks tuli:

- „Kingissepa grupeeringul tungida kiiresti Tapa, Rakvere ja Tallinna peale;
- 8. armeel purustada vaenlase väed ja tungida Tartu suunas ning edasi koos Kingissepa grupeeringuga Tallinna ja Pärnu suunas. Juhuks kui Läti väed asuvad abistama Eesti armeed, eraldada oma vasaku tiiva kattedeks Valga suunal üks tankibrigaad ja 25. ratsaväediviis. Neil arendada pealetungi Valga-Riia suunal;
- 7. armeel julgestada Leningradi sõjaväeringkonna operatsioone Läti piiri suunas. Kui Läti armee asub abistama Eesti armeed, anda kiire ja otsustav löök piki Daugava jõe mõlemat kallast ja arendada pealetungi üldsuunaga Riiale“.²⁶

Rahvusvahelise toetuseta üksi jäänud Balti riigid kapituleerusid vastupanuta, nõustudes baaside lepingutele alla kirjutama. Eestile langes täiendavalt osaks alandus ja süü oma vendade soomlaste ees, kui nõukogude lennuvägi, rikkudes jämedalt baaside lepingut, hakkas Talvesõja käigus pommitama Soome linnu meie territooriumil paiknevatele lennuväljadele. Juunis 1940 okupeeriti Balti riigid tankide ja püssitorude ähvardusel lõplikult. Nõukogude kompartei poliitbüroo liikme Andrei Ždanovi juhtimisel viidi Eestis kohalike ja sissetoodud kommunistide abiga läbi nn sotsialistlik revolutsioon. Võimule upitati tema määratud marionettvalitsus. Nõukogude stsenaariumi järgmine etapp olid valikuvõimaluseta ülemnõukogude valimised, mis korraldati 14.–15. juulil ühel ajal Eestis, Lätis ja Leedus. Marionettparlamendid võtsid kiiresti vastu uued, NSV Liidu konstitutsioonilt kopeeritud põhiseadused. Algas Balti riikide sovetiseerimine, mis kulmineerus nende „vabatahtliku

²⁵ Мельтюхов 2000, стр. 181.

²⁶ РГВА. Ф. 37977, оп. 1, д. 232, стр. 6, 10–11, 17.

astumisega“ Nõukogude Liitu 1940. aasta augusti esimesel nädalal.²⁷ Stalini süsteemi kõige iseloomulikum tunnus oli terror. See jõudis üsna varsti ka Balti riikidesse. Arreteerimised algasid vahetult pärast Balti riikide iseseisvuse kaotamist juunis 1940 ja kestsid läbivalt kuni sakslaste tulekuni. 1941. aasta suvel küüditas NKVD 14. juuni varahommikul (kõigis kolmes riigis samal ajal) suurima aktsioonina paljudest samalaadsetest massiliselt „rahvavaenlasi“ ehk meie väikese rahva eliidi. Operatsiooni käigus saadeti Eestist enam kui 10 000, Lätist 15 000 ja Leedust 18 000 süüütut inimest Siberisse.²⁸ Paljud neist ei näinud enam kunagi kodumaad.

5. Nõukogude Liidu kallaletung Soomele: Talvesõda

Soomega nõukogude diktaatoril ei vedanud. Stalin, keda tiivustas edu Poolas, Baltikumis ja Bessaraabias (Moldovas), otsustas lõpule viia talle Hitleri poolt MRP-ga lahkelt annetatud väikeriigi okupeerimise. Selleks rakendati neli armeed, milles oli kokku 425 640 punaväelast, 24 diviisi, 2289 tanki, 2876 suurtükki ja miinipildujat ning 2446 lennukit. Soomel oli vastu panna 265 000 sõdurit, 534 suurtükki, 26 tanki ja 270 lennukit.²⁹ Plaani kohaselt pidi 30. novembril 1939 alanud Punaarmee operatsioon lõppema kolme nädala pärast Soome vallutamiselega. Seda järjekordset võitu kavatseti käsitleda kingitusena Stalinile tema 50. juubelisünnipäevaks, mis oli 21. detsembril 1939. Nõukogude juhtkond nägi pärast Soome vallutamist ette ka selle kohese sovetiseerimise. Selleks loodi piiriäärses Soome kuurortlinnas Terijokis kiires korras nõukogudemeelne marionetlik „rahvavalitsus“ eesotsas Kominterni täitevkomitee sekretäri Otto Kuusineniga. Kuid väike ja meelekindel 3,7-miljoniline rahvas hakkas talle kallale tunginud 172-miljonilise nõukogude impeeriumi vägedele külmavereliselt ja visalt vastu. Punaarmee pealetung peatati ja sõda venis. Meeleheitlikus võitluses suutsid soomlased 105 ööpäeva kestnud Talvesõjas oma iseseisvust kaitsta. Punaarmee kaotused olid fantastilised. Sõjaajaloolase Meltjuhovi arvestuse järgi olid need järgmised: surnuid ja langenuid 131 476 (sh teadmata kadunud 39 369), haavatuid ja haigeid 264 908 (sh külmatraumadega 17 867) ning sõjavange 6116 inimest. Seega olid nõukogude vägede üldised kaotused 402 500 inimest, ehkki isegi seda arvu ei pea paljud vene ajaloolased

²⁷ Kasekamp, A. 2011. Balti riikide ajalugu. Tallinn: Varrak, lk 163.

²⁸ *Ibid.*, lk 165.

²⁹ Мельтюхов 2000, стр. 153.

lõplikuks. Relvastusest ja tehnikast, mida ei saanud taastada, kaotas Punaarmee 406 lennukit, 653 tanki ja 422 suurtükki.³⁰ Soome kaotuste suuruse kohta kinnitab marssal Mannerheim oma mälestustes, et tõelised kaotusarvud olid 24 923 langenut, kadunut ja haavadesse surnut ning 43 557 haavatut, seega kokku 68 480 sõjameest.³¹ Soome ajaloolaste Jari Leskineni ja Antti Juutilainen arvutuste järgi oli hukkunute arv siiski suurem – 26 662 inimest.³² Neile lisandusid ka sõja jooksul punavägedele vangid langenud 876 Soome võitlejat. Seega olid Soome kaotused kõige rohkem 71 095 sõjaväelast ehk ligi 25% kogu väliarmee koosseisust.

6. Stalin valmistub sõjaretkeks Lääne-Euroopasse

Üheks suurimaks müüdiks, milles nüüdisaegsed neostalinistid püüavad maailma üldsust veenda, on see, et kogu Punaarmee tegevus lähtus enne sõja algust 1941. aasta juunis kaitse-eesmärgist. See väide ei vasta tõele. Vene teadlased on selgitanud välja, et NSV Liidu relvajõudude kindralstaap alustas sõja planeerimist Saksamaa vastu juba 1939. aasta oktoobris ning see protsess kestis kuni 1941. aasta juuni keskpaigani. Selle aja jooksul töötati Punaarmee kindralstaabis välja Saksamaa-vastase strateegilise pealetungioperatsiooni kava viis varianti. Nagu pärast sõda selgus, andis Hitler, aimates kasvavat ohtu idast, alles 21. juulil 1940 käsu töötada NSV Liidu vastu välja operatsiooni Barbarossa plaan. Kahjuks ei ole ajaloolased saanud juurdepääsu siiani rangelt salastatud Punaarmee dokumentidele, vaid ainult nende põhjal koostatud ettekannetele, mille kindralstaap esitas Stalinile ja Molotovile ning mis õnneks sisaldasid ka kavandatava sõjakäigu plaani tähtsamaid punkte. Tulevast strateegilist operatsiooniplaani koostati ülimalt saladuskatte all. Sellega tegeles väike grupp kindralstaabi „operatiivvalitsuse“ juhtivaid ohvitseri, sh ülema asetäitjad kindralmajorid A. Vassilevski (tulevane NSV Liidu marssal) ja A. Anissov.

Selle plaaniga töötati eriti intensiivselt 1940. aasta teisel poolel. Vene ajaloolane Mark Solonin kinnitab, et Saksamaa vastu välja töötatud kallaletungi-plaani kohta avalikustati Venemaa nn sulajal (möödunud sajandi 90. aastate esimesel poolel – A. L.) esimese dokumendina just „NSV Liidu kaitse

³⁰ Мельтюхов 2000, стр. 164.

³¹ Mannerheim, G. 1952. Mälestused. Stockholm: Välis-Eesti Kirjastus, lk 49, 112.

³² Leskinen, J.; Juutilainen, A. (koost). 2002. Talvesõda 1939–1940. 105 päeva Soome rahva kangelaslikku võitlust. Tallinn: Varrak, lk 770.

rahvakomissari ja Punaarmee kindralstaabi ülema ettekanne üleliidulise kommunistliku (bolševike) partei keskkomiteele, J. V. Stalinile ja V. M. Molotovile NSV Liidu relvajõudude strateegilise hargnemise alustest läänes ja idas 1940.–1941. aastal³³. Plaan nägi ette kaht strateegilise pealetungi põhisuunda: 1) Valgevene ja Varssavi, 2) Valgevene ja Ida-Preisimaa. Väidetakse, et selle läbivaatamisel ei olnud NSV Liidu kaitse rahvakomissar marssal Semjon Timošenko sugugi rahul vägede pealöögisuuna valikuga Valgevene kaudu Varssavile ning nõudis täiendavat analüüsi ja pealöögi üleviimist lõuna poole Ukrainasse.

Igatahes oli 18. septembriks 1940 valmis uus ja paindlik variant. See nägi olenevalt olukorrast ette Punaarmee peajõudude rakendamise võimaluse nii põhja (Valgevene) kui ka lõuna (Ukraina) suunal. Neid variante hakati kutsuma vastavalt põhja- ja lõunavariandiks. Punaarmee tippjuhid tegid plaani kohta 5. oktoobril 1940 ettekande Stalinile ja Molotovile. Pärast arutelu, millel otsustati operatsiooni pealöögisuunaks võtta lõuna ehk Ukraina, sai kindralstaap korralduse plaani veel täpsustada. 14. oktoobril otsustati korralikult valmistada ette põhjavariant (vt lisad, joonis 1), kuid samas kinnitati parandatud lõunavariant kui peamine plaan (vt lisad, joonis 2)³⁴. Mõlema plaani täpsustatud dokumentide pakett pidi valmima 1. maiks 1941.

Kuid sellega töö plaani kallal veel ei lõppenud. Sõjaplaani mõlemad variandid mängiti läbi Punaarmee kindralstaabis 2.–6. ja 8.–11. jaanuaril 1941 toimunud operatsioonilis-strateegilistel sõjamängudel. Esimeses sõjamängus tungis Punaarmee Valgevenest loodesse ehk Ida-Preisimaa suunal. Teises sõjamängus oli strateegilise pealetungi põhisuund Ukrainast Lõuna-Poolasse ning seejärel Ungarisse ja Rumeeniasse, selleks et lõigata Saksamaa ära ta põhilistest tooraine- ja kütuseallikatest. Mingit kaitsetegevust vägedele tulevases sõjas mängude ajal ette ei nähtud. Sõjamängude käigus kukkus Punaarmee pealetung Ida-Preisimaale läbi, samal ajal aga saavutati suurt edu lõunas (edela suunal). Selle tagajärjel kinnitati lõplikult pealetungi põhisuunaks Lõuna-Poola ehk lõunavariant.³⁵ Operatsiooniplaani täpsustamist sõjamängude põhjal hakkas juhtima 1. veebruaril 1941 ametisse määratud uus kindralstaabi ülem armeekindral Georgi Žukov.

³³ Записка наркома обороны СССР и начальника Генштаба Красной Армии в ЦК ВКП(б) И. В. Сталину и В. М. Молотову об основах стратегического развертывания вооруженных сил СССР на Западе и на Востоке на 1940 и 1941 годы. 1940. Документ № 95. Август 1940 года. <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1010764>.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Мельтюхов 2000, стр. 372–373.

Sõjakäigu viimane ja lõplik plaan valmis 15. maiks 1941 (vt lisad, joonis 3). Info sellest jõudis ajaloolasteni Venemaa nn sulaajal avalikustatud dokumendist nimetusega „Kaalutlused Nõukogude Liidu relvajõudude hargnemise plaani kohta sõja puhul Saksamaaga ja tema liitlastega“.³⁶ Plaan nägi ette Punaarmee esimese strateegilise ülesandena sissetungi kuni 300 km sügavusele Poola territooriumile, sellel paiknevate Wehrmachti peajõudude purustamise ning Poola ja Ida-Preisimaa vallutamise. Operatsioon pidi kestma 30 ööpäeva. Pealetungi esimesele strateegilisele ülesandele pidi järgnema teine ehk Saksamaa vallutamine.

5. mail 1941 esines Stalin programmilise kõnega NSV Liidu kõrgemate sõjaväe õppeasutuste parimatele lõpetajatele Kremli korraldatud vastuvõtul. Tema sõnum oli, et NSV Liit on nüüd tugev, relvajõud on varustatud uusima tehnika ja relvastusega. Riigil on oma julgeoleku tagamisel aeg minna kaitsepoliitikal üle pealetungipoliitikale. Agressiivse Saksamaa vastu on tarvis kasutada pealetungi strateegiat, mille tagab nõukogude võimas sõjatehnika. Stalini kõne sai aluseks kohe pärast seda alanud ideoloogilisele töötlusele ja propagandale, mille eesmärk oli valmistada kogu riigi rahvas ette tulevaseks sõjaks.³⁷

24. mail 1941 toimus Stalini kabinetis pikaajaline nõupidamine. Peale Stalini osalesid selles välisminister Vjatšeslav Molotov, kaitse rahvakomissar marssal Semjon Timošenko, kindralstaabi ülem armeekindral Georgi Žukov koos oma esimese asetäitja, kindralstaabi „operatiivvalitsuse“ ülema kindralleitnant Nikolai Vatutiniga, Punaarmee õhujõudude peavalitsuse ülem kindralleitnant Pavel Žigarev ning kõigi viie läänepiiriäärse sõjaväeringkonna juhatajad, nende sõjanõukogu liikmed ja sõjaväeringkondade õhujõudude ülemad. Nõupidamine oli ülimalt salajane. Olemasoleva katkendliku info põhjal võib järeldada, et Saksamaa-vastase sõjakäigu plaani arutati Stalini juures veel kord põhjalikult, mille järel ta kinnitas selle lõplikult. Strateegilise pealetungi reaalsetele läbiviijatele – sõjaväeringkondade ehk sõjaaja rinnete juhatajatele – selgitati nende ülesandeid ja tutvustati lähemalt operatsiooniplaani.³⁸

Pärast NSV Liidu lagunemist arhiividokumentidele juurde pääsenud ajaloolaste üksmeelsel kinnitusel olid kõik 1940.–1941. aastal kindralstaabi välja töötatud plaanid mõeldud mitte kaitseks, vaid strateegilisteks pealetungioperatsioonideks. Mingit strateegilise või operatsioonitasandi

³⁶ Солонин, М. 2009. 23 июня «День М». Москва: ЯУЗА, стр. 170. [Солонин 2009]

³⁷ *Ibid.*, стр. 179–180.

³⁸ *Ibid.*

kaitse planeerimist kindralstaabis ega mujal ei olnud. Kaitse väljatöötamise küsimust isegi ei tõstatatud kuni sõja alguseni 22. juunil 1941.

Järgnevad sündmused näitasid, et just 1941. aasta 15. mai plaani järgi korraldati nõukogude vägede juurdevool ja hargnemine pealetungi lähtealadele Ukrainas ja Valgevenes. Seda tehti ülimalt saladuskatte all. Saksa luure ei tohtinud teada saada vägede koondamisest. Üksused liikusid riigipiirile öösiti ja varjatult. Stalin nõudis, et raudtee, mida kasutati peamiselt vägede transpordiks, töötaks tavalises rahuajarežiimis, vedades sõjaväge öisel ajal ja salaja. Kuid see tekitas probleemi, mille tõttu hakkas venima üksuste transportimine operatsiooniplaaniga määratud lähtealadele. Vastavalt plaanile pidi Punaarmee lõpetama kõik ettevalmistused sõjaks hiljemalt 15. juuliks 1941. See tähendas, et sõda võis nõukogude vägede strateegilise pealetungiga alata kas juuli teisel poolel või augustikuu alguses.³⁹

Punaarmee ettevalmistumist kallaletungisõjaks ja kaitsettevalmistuste täielikku puudumist nii strateegilisel kui ka operatsioonitasandil kinnitas veenvalt nõukogude vägede paigutus 22. juunil 1941. See vastas täielikult 15. mail 1941 kinnitatud operatsiooniplaani versioonile. Operatsioonis pidid osalema viis rahuaja sõjaväeringkondade baasil moodustatavat rinnet. Põhjarinne (22 diviisi) oli suunatud Soome vastu, Balti riikides asuv looderinne (23 diviisi) Ida-Preisimaa vastu ning Valgevenes asuv lääne- rinne (53 diviisi) Poola ja Ida-Preisimaa lõunaosa vastu. Kõige võimsam, Ukrainas paiknev edelarinne (123 diviisi) tegutses strateegilise operatsiooni pealöögisuunal.⁴⁰ Rumeenia vastas seisev lõunarinne (27 diviisi) pidi ainsana olema valmis kaitseoperatsiooniks oma ligi 700 km laiusel vastutus- alal, juhul kui Rumeenia ja Saksa väed lähevad üle pealetungile. Kahe pea- tegelase – lääne- ja edelarinde – põhijõud olid koondatud kahte võimsasse löögirusikasse. Neist põhjapoolne asus Valgevenes nn Belostoki sarves ja lõunapoolne Ukrainas Lvovi piirkonnas. Selles oleva esimese strateegilise ešelonitaha paigutus veel teine, 77 diviisist koosnev strateegiline väegrupp.⁴¹ Kuid esimeseks sõjapäevaks, 22. juuniks, olid neist sõjaplaaniga määratud lähtekohtadel vaid 17–20 diviisi. Punaarmee ei olnud veel lõpetanud oma vägede koondamist pealetungi lähtealadele. Terved armeed teisest strateegi- lisest ešelonist olid vastavalt üksuste rännakuplaanidele alles teel tulevase sõjategevuse piirkonda.

³⁹ Мельтюхов 2000, стр. 412–413.

⁴⁰ *Ibid.*, стр. 380.

⁴¹ Солонин 2009, стр. 200.

Kuigi stalinlik ajalugu räägib Saksa vägede suurest ülekaalust 1941. aasta juunis, siis faktid ei kinnita seda. 22. juuni 1941 seisuga oli Punaarmee läänerindel 190 diviisi ning suur ülekaal raskerelvades ja tehnikas, sh 15 687 tanki Saksa 4171 vastu, 59 787 suurtükki Saksa 42 601 vastu ja 10 743 lennukit Saksa 4846 vastu. Ainult isikkoosseis oli Punaarmee väiksem: 3 289 851 inimest Wehrmacht 4 306 800 vastu.⁴² Punavägede suur ülekaal raskerelvades ja sõjalennukites ning sakslaste kallaletungi ootamatus seletavad ilmselt ka Stalini šokki 22. juunil, mis jättis ta mitmeks päevaks teovõimetuks. Ta oli kindel, et Hitler, kes teadis nõukogude vägede suurt tehnilist ülekaalu, ei julge esimesena rünnata. Füürer tundis aga nii luureandmetele tuginedes kui ka vaistlikult, et kui tema ei löö esimesena, siis teeb seda varsti Stalin. Hitler lihtsalt ennetas 22. juunil 1941 kallaletungiga Stalinit.

Saksa Wehrmacht oli sõja esimestel päevadel üsna lihtne oma soomusvägede kiiludega murda läbi Punaarmee väikestele maa-aladele kuhjatud, pealetungiks valmistuvate, tohutu sõdurite ja tehnika massiga löögigruppide tiibadel, piirata vastased sisse ning hävitada või halvata nende vastupanu õhulöökidega, suurtükitle ja motoriseeritud üksuste energiliste piiramisoperatsioonidega. Punaarmee kõrgema juhtkonna kangekaelsed katsed viia ellu eespool kirjeldatud sõjaplaani (kuna mingit muud plaani ju polnud) olid väljakujunenud olukorras täiesti ebaadekvaatsed, sama käis katsete kohta korraldada oma suurte mehhaniseeritud ja tankiväekoondistega halvasti koordineeritud vasturünnakuid sakslaste pealetungile. Kõik need kukkusid läbi, Punaarmee üksused kandsid suuri kaotusi. Nõukogude propaganda on palju rääkinud impeeriumisse kuuluvate rahvaste patriotismist ja isamaa-armastusest. 1941. aasta suvel Saksa vägede vastas seisnud punaarmeeelaste käitumisest ilmnes, et neil puudus igasugune motivatsioon kaitsta oma kodumaad, mille Stalin oli muutnud hiigelkoonduslaagriks. Terved Punaarmee üksused andsid end vangi või jooksid laiali. Vene ajaloolase Krassikovi andmetel olid poolte kaotused 22. juunist 31. detsembrini 1941 järgmised:

- Punaarmees 802 191 hukkunut, 1 269 978 haavatut, 3 906 965 teadmata kadunut [peamiselt sõjavangid ja desertöörid – A. L.], kokku 5 979 134 inimest;
- Saksa vägedes 273 816 hukkunut, 802 705 haavatut, 57 245 teadmata kadunut, kokku 1 133 766 inimest.⁴³

⁴² Мельтюхов 2000, стр. 478.

⁴³ Красиков, В. А. 2004. Победы, которых не было. Санкт-Петербург: Издательский дом Нева, стр. 351.

Olukord Punaarmee rinnetel oli 1941. aasta septembris nii katastroofiline, et Stalin palus tungivalt Suurbritannia peaministrit Winston Churchilli saata talle kiires korras abijõude ja maandada 25–30 Briti diviisi Arhangelskis või tuua nad Iraani kaudu NSV Liidu lõunapiirkonda.⁴⁴

7. Liitlased ja *lend-lease*'i leping

Lend-lease'i seaduse, millega loodi sõjaline abiprogramm hitlerliku Saksa-maaga võitlevatele ja hädas olevatele Euroopa riikidele, võttis USA vastu märtsis 1941 ning rakendas seda kohe Suurbritannia puhul. Oktoobris 1941 kirjutasid USA, Suurbritannia ja NSV Liidu esindajad alla vastastikuste sõjaliste tarnete protokollile. Idarindel olid nii kohutavad olud, et NSV Liit oli valmis liitlaste abi eest maksma isegi impeeriumi kullavarudega. Novembris 1941 laiendas USA *lend-lease*'i abiprogrammi ka Nõukogude Liidule.

Teise maailmasõja jooksul moodustas USA kõikide relvastuse, tehnika ja varustuse tarnete hind liitlastele 50,1 miljardit dollarit ehk ligi 17% kõigist USA sõjakulutustest.⁴⁵ Sellest kogusummast läks 22% NSV Liidule. Moskva le tõi see 11,1 miljardi dollari suurust abi, mis jagunes alguses järgmiselt (miljonites dollarites): lennukitele 1189, tankidele ja iseliikuvatele suurtükkidele 618, autodele 1151, laevadele 689, suurtükkidele 302, laskemoonale 482, tööpinkidele ja tööstusmasinatele 1577, metallidele 879, toiduainetele 1726 jne. Ameeriklaste andmetel oli 1945. aasta septembri lõpuks USA-st saadetud NSV Liitu 14 795 lennukit, 7056 tanki, 8218 õhutõrjesuurtükki, 131 000 kuulipildujat, 140 allveelaevade tõrjealus, 46 miinitraalerit, 202 torpeedokaatrit, 30 000 raadiojaama jm. Suurbritanniast sai Nõukogude Liit üle 7000 lennuki, üle 4000 tanki, 385 õhutõrjesuurtükki, 12 miinitraalerit jne. Kanadast saadi 1188 tanki.

Paljud nõukogude lennuväe eskadrillid, polgud ja isegi diviisid lendasid alates 1943. aastast end õhulahingutes Saksa Luftwaffega väga efektiivselt näidanud Ameerika hävitajatel P-39 Airacobra. Punaarmees ülimalt populaarsed, hea maastikuläbitavusega USA Studebakeri veoautod, mida hellitavalt kutsuti Katjušadeks, leidsid sõdiva tegevväe reaktiivsuurtükiväes

⁴⁴ **Churchill, W. S.** 1950. The Second World War. The Grand Alliance. Boston: Houghton Mifflin Company, p. 462.

⁴⁵ **Suurkask, H.** 2017. Abiprogramm Lend-Lease ehk kuidas ameeriklased hoidsid jalul Briti ja Nõukogude sõjamasinat. – FORTE, 17.05. <https://forte.delfi.ee/news/militaaria/abiprogramm-lend-lease-ehk-kuidas-ameeriklased-hoidsid-jalul-briti-ja-noukogude-sojamasinat?id=77934988>.

laialt rakendust lahingumasinatena.⁴⁶ Neid kasutati Nõukogude armees suurel arvul veel kaua pärast sõda, ka 1960. aastatel. Peale relvastuse ja sõjavarustuse sai NSV Liit *lend-lease*'i kaudu 480 000 veoautot, kergeid džiipe, traktoreid, mootorrattaid, laevu, vedureid, vaguneid, toitu ja muud kaupa.

NSV Liit tegi Ameerika Ühendriikidele tarneid omakorda kõigest 2,2 miljoni dollari eest. Nõukogude Liit andis USA-le 300 000 tonni kroonimaaki ning 32 000 tonni mangaanimaaki, plaatinat, kulda ja puitu. Väljendades oma tänu ja lugupidamist USA-le, teatas Stalin 1945. aastal, et Nõukogude Liidu ja USA *lend-lease*'i leping oli mänginud sõjas tähtsat rolli ja „mõjutanud oluliselt sõja edukat lõpetamist meie ühise vaenlase vastu”.⁴⁷ Pärast Stalini surma püüti *lend-lease*'i teema NSV Liidus maha vaikida, seda lausa kardeti puudutada ning sellest ei räägitud avalikult.

8. Hitleri saatuslik viga

Hitler, kes oli esimestest idarinde suurtest võitudest eufoorias, andis juba 14. juulil 1941 käsu Wehrmachi reorganiseerida selleks, et valmistada seda pärast NSV Liidu purustamist ette sõjaks Inglismaa ja Ameerika Ühendriikidega.⁴⁸ Suurusehulluses füürer ei mõistnud ikka veel oma suurimat viga – kallaletungi NSV Liidule, kellele lääneliitlased pakkusid üha rohkem materiaalset abi. Isegi kui sõda oleks idarindel õnnelikult lõppenud, ei oleks operatsiooni Barbarossa kaasatud 150–160 Saksa diviisi olnud suutelised püsivalt okupeerima hiigelriigi 22,4 miljoni ruutkilomeetri suurust territooriumi. Kolmanda *Reich*'i sõjakäigus algas kriis juba 1941. aasta sügisel. Novembris oli Saksamaa silmitsi sügavate sõjalis-majanduslike probleemidega. Kindraloberst Friedrich Fromm, kellel oli Wehrmachi reservvägede juhatajana olemasolevatest inimressurssidest ja sõjatööstuse seisust täielik ülevaade, kandis 25. novembril 1941 Hitlerile ette, et arvestades katastroofilist olukorda sõjatööstuses, on vaja nii kiiresti kui võimalik sõlmida vaherahu. 29. novembril 1941 teatas Kolmanda *Reich*'i relvastuse ja laskemoona minister Fritz Todt omakorda füürerile, et sõjalises ja majanduslikus suhtes on sõda juba kaotatud. Ta lisis, et sõda saab lõpetada

⁴⁶ *Ленд Лиз.* – НАУКА. ОБЩЕСТВО. ОБОРОНА. <https://www.noo-journal.ru/энциклопедия/персоналии/ленд-лиз/>.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Мельтюхов* 2000, стр. 513.

Saksamaa kasuks ainult poliitilise lahendusega.⁴⁹ Detsembris 1941 järgnes Saksa vägede esimene suur lüüasaamine Moskva all. Füüreri sõjakäik itta oli läbi kukkunud. Aprillis 1945 seisis hiiglaslik Punaarmee juba Elbe ja Doonau kallastel. Stalin oli täitnud ühe osa oma plaanist eksportida sotsialistlikku revolutsiooni Euroopasse. Võime vaid oletada, mis oleks Lääne-Euroopaga juhtunud siis, kui Jossif Stalin oleks 1941. aastal ennetanud oma „relvavenda“ Hitlerit ja läinud esimesena üle strateegilisele pealetungile. Ainuke tõsine takistus Punaarmee edule oleks siis olnud vaid pea kõikide Lääne-Euroopa riikidega sõjajalal olev Hitleri sõjamasin. Hiiglasliku nõukogude impeeriumi diktaator ja tema kindralid olid kindlad, et nad saavad sellest jagu ja hävitavad Saksamaa. Võib-olla tõesti oleks NSV Liidu läänepiir siis kulgenud piki Atlandi ookeani idarannikut, nagu mõeldi Moskvast.

9. Stalini terror aastatel 1945–1953

Lõpetanud koostöös liitlastega Kolmanda *Reich*'i purustamise ning okupeerinud Saksamaa idaosa ja Ida-Euroopa väikeriigid, võttis Stalin ette verise arve teoindamise kõikide NSV Liidu okupatsiooni alla langenud, Moskva arvates vaenulike naaberrahvastega. Selleks kasutati ära juba 1934. aastal NKVD alluvusse loodud üleriiklikku laagrite peavalitsust ehk Gulagi (vn *Главное Управление Лагерьей*), millele anti üle kõik riigi vangimajad. Pärast sõja lõppu oli Gulagis 53 regionaalset kinnipidamisvalitsust, nende koosseisus oli tuhandeid vangilaagreid, 425 sundasustust ehk nn kolooniat ja enam kui 2000 erikomandantuuri. Kokku oli Gulagis üle 30 000 vangilaagri ja vangla.⁵⁰

Okupeeritud Balti riikide saatus kujunes traagiliseks. Eestis algas NKVD ja KGB jaht endistele riigijuhtidele ja -töötajatele, eestimeelsetele ettevõtjatele, talumeestele, metsavendadele, iseseisvuse toetajatele ning sõja ajal Saksa sõjaväes teeninud sõduritele. Meetod oli kindel: kätte saadud „rahvavaenlased“ lasti maha või saadeti ilma kohtuotsuseta surmalaagritesse, mis asusid Siberi ja Kaug-Ida kõige karmimates põhja- ja idapoolsetes piirkondades. Nende jaoks, kes jäid ellu, oli karistus standardne – 25 pluss 5 aastat vangistust. 25.–29. märtsil 1949 viis NSV Liidu riiklik julgeolekuministerium Stalini

⁴⁹ Рейнгардт, К. 1980. Поворот под Москвой. Крах гитлеровской стратегии зимой 1941/1942 года. Москва: Воениздат, стр. 219. <http://militera.lib.ru/research/reinhardt/index.html>.

⁵⁰ ГУЛАГ. Материал из Википедии. <https://ru.wikipedia.org/wiki/ГУЛАГ>.

käsul kõigis kolmes Balti riigis ühel ajal läbi operatsiooni Priboi, mille käigus küüditati mõne päeva jooksul Eestist 22 500, Lätist 39 000 ja Leedust 25 500 inimest. Plaan nägi ette deporteerida kolmest Balti riigist Siberisse sundasumisele kokku 87 000 inimest ehk enam kui 7500 perekonda. Välja-
saatmisele koos peredega kuulusid „kulakud“ ehk jõukamad talumehed, riigi- ja muud töötajad, kes ei ole jõudnud põgeneda läände, ettevõtjad, metsa-
vendade ja nn natsionalistide pered. Need inimesed kaotasid kõik. Uued elu-
kohad olid määratud Jakuutia ANSV-sse, Krasnojarski ja Habarovski kraisse
ning Omski, Tomski, Novosibirski ja Irkutski oblastisse.⁵¹ Paljud küüdi-
tatutest – peamiselt naised, lapsed ja vanurid – jäidki igaveseks Siberi mulda.
Nõukogude repressioonid jätkusid kuni Stalini surmani 5. märtsil 1953.

10. Mis saab edasi?

Teine maailmasõda viis siit ilmast enam kui 50 miljonit inimest. Neist üle
poole, ligi 30 miljonit koos Stalini lugematutes surmalaagrites hukkunutega,
olid NSV Liidu elanikud. Purustati kümnete riikide linnad, asulad, majan-
dus ja infrastruktuur. Selle katastroofi peakorraldajad olid kaks totalitaar-
riikide eesotsas olevat, maailma valitsemisest unistavat diktaatorit – Hitler ja
Stalin. Kõigele, mida need hullunud juhid tegid sõja vallapästmiseks, aitas
kaasa lääne suurriikide halvahõnguline ja lühinägelik mittesekkumise ja
rahustamise poliitika. Kui sõja kaotanud Saksamaal jätkus hiljem mehisust ja
ausust tunnistada oma süüd ning püüda kuidagi kompenseerida Kolmanda
Reich'i poolt teistele rahvastele tekitatud kannatusi ja materiaalselt kahju,
siis Nõukogude Liidul ja tema järeltulijal Venemaa Föderatsioonil leidis – ja
leidub siiani – vaid sõnu stalinlike kuritegude ülistamiseks ja õigustamiseks.
Kui Hitler ja natsionaalsotsialism said rahvusvahelises kohtus ja maailmas
õiglase hinnangu, siis Stalini ja ülimalt agressiivse stalinismi üle on kohus
veel pidamata. Puudub ka sõjas kõige suuremaid ohvreid kandnud, suurvene
šovinistliku propagandaga pimestatud vene rahva hinnang Stalinile, tema
üles ehitatud nõukogude impeeriumi agressiivsusele ning selles toimunud
kohutavatele massilistele kuritegudele.

1. jaanuaril 2000 said kogu maailm ja venelasedki ootamatult teada uuest
Venemaa Föderatsiooni presidendist, tundmatust endisest KGB ohvitserist
Vladimir Putinist. Tekkis küsimus, kuhu poole ta hakkab majandusraskustes

⁵¹ **Мартовская депортация 1949 г.** http://www.estonica.org/ru/Мартовская_депортация_1949_г.

vaevlevat hiigelriiki juhtima. Ambitsioonika mehe plaanid ja soovid selgusid varsti. Kremli ülesandel koostati 2005.–2010. aastal Venemaa Teaduste Akadeemia, eriteenistuste ja õigeusu kiriku esindajate ühistööna viiest raamatust koosnev kogumik ehk nn (*Putini Venemaa uus doktriin*). Kogumikku kuulusid neli sarnase pealkirjaga („Projekt Venemaa“, vn „Проект Россия“) ja erinevate alapealkirjadega raamatut, mis kirjeldasid ja analüüsisid olukorda ning arengut maailma pea kõikides valdkondades Moskva vaatevinklist lähtuvalt. Viies raamat „Uus Vene doktriin“ alapealkirjaga „Aeg sirutada tiivad“ (vn „Новая русская доктрина. Пора расправить крылья“) kujutas endast riigi suuremastaabilist programmi edasiminekuks sise- ja välispoliitikas, julgeolekus ning teistes ülimalt tähtsates valdkondades. Doktriiniga püstitati Venemaale ülesanne taastada maailma suurvõimu staatus, mille saavutamiseks määrati **kaks strateegilist eesmärki**:

- **lähim** – taastada kontroll postsovetliku ruumi, sh Balti riikide üle (s.t Venemaa impeerium vähemalt NSV Liidu piirides – A. L.);
- **lõplik** – saada **globaalseks administraatoriks** ehk teiste sõnadega maailma jõukeskuseks. Viimane eesmärk on raamatus kirjas niimoodi: „Kui USA ainult imiteerib ja sisuliselt labastab globaalse administraatori rolli, siis Venemaale kuulub see roll õigusega. Nüüd peab ta praktiliselt seda kinnitama, asudes seda rolli täitma.“⁵²

Venemaa absoluutse isevalitseja staatuse ja õigused omaks võtnud Putin asus doktriiniga püstitatud strateegilisi eesmärke aega viitmata täitma. Augustis 2008 tungisid Vene väed kallale oma sisepoliitilisi probleeme lahendada püüdvale Gruusiale ning okupeerisid selle koosseisu kuuluvad Lõuna-Osseetia ja Abhaasia. Teadmata lääneriikide, eriti USA juhtkonna käitumist, ei julgenud Putin seekord veel okupeerida kogu Gruusia territooriumi. Ta jäi ootama lääneriikide reaktsiooni. Läänemaailma vastutustundetu passiivsus ja abitus andsid Venemaa presidendile julgust ja vabad käed ning ergutasid vallutusi jätkama. 2014. aastal järgnes Kremli otsitud ettekäändel kallaletung Ukrainale. Vene väed annekteerisid sellele kuuluva Krimmi poolsaare ning alustasid relvastatud rünnakut, okupeerides Ida-Ukrainas Luganski ja Donetsk oblasti. Putini enam kui kuus aastat tagasi alustatud sõda käib Ukrainas siiani edasi. Vallutused postsovetlikus ruumis ei rahuldanud Putinit. Jättes kõrvale kroonilistes majandusraskustes viskleva hiigelriigi

⁵² **Новая русская доктрина. Пора расправить крылья** 2009. Москва: Яуза, Эксмо, стр. 275.

siseprobleemid, on ambitsioonikas Venemaa president suunanud oma tähelepanu ja tegevuse välismaale. Moskva vägivallahaare aina laieneb. Alates 2015. aastast on Vene palgasõdurid ja sõjaväelased kaitsnud raskete kaotuste hinnaga Putini „rahvuslikke huvisid“ Süürias, Liibüas, Lõuna-Sudaanis, Kongos, Kesk-Aafrikas, Libeerias, Liibanonis, Lääne-Saharas, Haitis, Venezuelas, Vietnamis, Ukrainas, Armeenias, Tadžikistanis, Kõrgõzstanis, Kasahstanis, Lõuna-Osseetias, Valgevenes ja Moldovas.

Vaadates ühel poolel autoritaarsele, kiiresti relvastuvalle ja agressiivsele Venemaa Föderatsioonile, mida juhib suurvene impeeriumi taastada püüdev autoritaarne isevalitseja Vladimir Putin, ning teisel poolel jõukust ja heaolu nautivale, kuid lühinägelikult jälle oma ohutaju ja kaitsevõime kaotanud Lääne-Euroopale, tekib küsimus, kas Teise maailmasõjaga sarnased sündmused, rahvaste massiline tapmine ja hävitamine surmalaagrites võivad korduda ka tulevikus. Kas Euroopas leiavad uuesti aset sellised suurriikide sobingud nagu teine München, teine Molotovi-Ribbentropi pakt, teine Jalta, kus väikeriikide ja rahvaste saatust otsustatakse jälle nende seljataga? Kas praeguseid, ennast praktikas juba reaalseid agressoritena demonstreerinud suurriike saab ohjeldada? Või kas kaks maailmasõda ise tekitanud ja üle elanud Lääne-Euroopa riikidel on lõpuks ometi piisavalt üksmeelt ja tahet, et luua efektiivne kollektiivkaitse ning tagada kontinendil püsiv rahu?

LISAD

Pilt 1. „Relvavennad“: Saksa kindral Heinz Guderian ja Punaarmee tankibrigaadi ülem Semjon Krivošein ühisel võiduparaadil äsja poolakateelt vallutatud Brestis 22. septembril 1939⁵³

⁵³ Guderian 1996, p. 96.

Joonis 1. NSV Liidu kallaletungiplaani esimene nn põhjavarient 1940. aastast⁵⁴

⁵⁴ Мельтюхов 2000, стр. 256–257.

Joonis 2. NSV Liidu kallaletungiplaani nn lõunavariant 1940.-1941. aastast⁵⁵

⁵⁵ Мельтюхов 2000, стр. 256-257.

Joonis 3. Punaarmee strateegilise pealetungioperatsiooni lõplik variant 15. maist 1941⁵⁶

⁵⁶ Мельтюхов 2000, стр. 256–257.

Kirjandus

- Churchill, W. S.** 1950. The Second World War. The Grand Alliance. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Guderian, H.** 1996. Panzer Leader. New York: Da Capo Press.
- Hitler, A.** 1933. Mein Kampf. München.
- Kasekamp, A.** 2011. Balti riikide ajalugu. Tallinn: Varrak.
- Leskinen, J.; Juutilainen, A.** (koost). 2002. Talvesõda 1939–1940. 105 päeva Soome rahva kangelaslikku võitlust. Tallinn: Varrak.
- Mannerheim, G.** 1952. Mälestused. Stockholm: Välis-Eesti Kirjastus.
- Suurkask, H.** 2017. Abiprogramm Lend-Lease ehk kuidas ameeriklased hoidsid jalul Briti ja Nõukogude sõjamasinat. – FORTE, 17.05.
<https://forte.delfi.ee/news/militaaria/abiprogramm-lend-lease-ehk-kuidas-ameeriklased-hoidsid-jalul-briti-ja-noukogude-sojamasinat?id=77934988>.
- Бушуев, В. Г.** 1995. Война 1939–1945: два подхода. Часть I. Москва: Российский государственный гуманитарный университет.
- Бушуева, Т. С.** 1994. ...Прокляная – попробуйте понять... – Новый мир, № 12.
https://magazines.gorky.media/novy_mi/1994/12/proklinaya-poprobujte-ponyat.html.
- ГУЛАГ. Материал из Википедии. <https://ru.wikipedia.org/wiki/ГУЛАГ>.
- Записка наркома обороны СССР и начальника Генштаба Красной Армии в ЦК ВКП(б) И. В. Сталину и В. М. Молотову об основах стратегического развертывания вооруженных сил СССР на Западе и на Востоке на 1940 и 1941 годы.** 1940. Документ № 95. Август 1940 года.
<https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1010764> (01.06.2020).
- Катынский расстрел.** Материал из Википедии.
https://ru.wikipedia.org/wiki/Катынский_расстрел (01.06.2020).
- Конституция РСФСР (1918).** Материал из Викитеки.
[https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_РСФСР_\(1918\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_РСФСР_(1918)) (01.06.2020).
- Красиков, В. А.** 2004. Победы, которых не было. Санкт-Петербург: Издательский дом Нева.
- Лебедева, Н. С.** 1994. Катынь – преступление против человечества. Издательская группа Прогресс-Культура.
- Ленд Лиз.** – НАУКА. ОБЩЕСТВО. ОБОРОНА.
<https://www.noo-journal.ru/энциклопедия/персоналии/ленд-лиз/> (01.06.2020).
- Манштейн, Э.** 1999. Утерянные победы. Москва: АСТ, СПб Terra Fantastica.
- Мартовская депортация 1949 г.** – Estonica.org.
http://www.estonica.org/ru/Мартовская_депортация_1949_г. (01.06.2020).
- Мельгухов, М.** 2000. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу 1939–1941. (Документы, факты, суждения). Москва: Вече.
<http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/index.html> (01.06.2020).
- Молотов, В. М.** 1939. О внешней политике Советского Союза. Доклад Председателя Совета Народных Комиссаров и Народного Комиссара

- Иностранных Дел тов. В. М. Молотова на заседании Верховного Совета СССР 31 октября 1939 года. – Советское государство и право, № 5. Москва.
- Новая русская доктрина. Пора расправить крылья** 2009. Москва: Яуза, Эксмо.
- Новоселова, Е.** 2009. Правда о войне и мире. Как государство собирается бороться с фальсификацией истории. – Российская Газета, № 4913 (89), 20.05. <https://rg.ru/2009/05/20/komissia.html> (01.06.2020).
- РГВА (Российский государственный военный архив).** <http://rgvarchive.ru/>.
- Рейнгардт, К.** 1980. Поворот под Москвой. Крах гитлеровской стратегии зимой 1941/1942 года. Москва: Воениздат. <http://militera.lib.ru/research/reinhardt/index.html> (01.06.2020).
- Риббентроп, И.** 1996. Между Лондоном и Москвой. Воспоминания и последние записи. Москва: Мысль.
- Российская Академия Наук** 1999. Зимняя война 1939–1940. Книга 1. Политическая история. Москва: Наука.
- Соломон, Г. А.** 1930. Среди красных вождей. Т. 1. Париж: Мишень.
- Солонин, М.** 2009. 23 июня «День М». Москва: ЯУЗА.
- Суворов, В.** 1998. Ледокол. День «М». Москва: АСТ.
- Суворов, В.; Буровский, А. и другие.** 2011. Союз звезды со свастикой. Москва: ЯУЗА.
- Указ Президента РФ.** 2009. „О Комиссии при Президенте Российской Федерации по противодействию попыткам фальсификации истории в ущерб интересам России“, № 549, 15.05.2009. <https://web.archive.org/web/20090523093807/http://document.kremlin.ru/doc.asp?ID=052421> (01.06.2020).
- Фельштинский, Ю.** 1983. СССР – Германия 1939. Документы и материалы о советско-германских отношениях в апреле-сентябре 1939. г. https://imwerden.de/pdf/sss_r_germaniya_1939_1983_text.pdf (01.06.2020).
- Фомин, В. Т.** 1978. Фашистская Германия во второй мировой войне (сентябрь 1939 г. – июнь 1941 г.). Москва: Наука.

Erukindral ANTS LAANEOTS

EV Riigikogu XIV koosseisu liige ja riigikaitsekomisjoni liige